

УДК 1:316.3 +340.1

канд. політ. н., доц. Ю.Ю.Калиновський,
канд. філос. н., доц. С.Б.Жданенко

КОМУНІКАТИВНО-СИМВОЛІЧНА ПРИРОДА СУСПІЛЬНОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ

У статті розглядається сутність суспільної правосвідомості як системи взаємодії знаків та символів. Стверджується, що символи та значення суспільної правосвідомості ретранслюються у соціумі насамперед через засоби масової комунікації. Підкреслюється особлива роль носіїв професійної правосвідомості під час формування загальносуспільних настанов щодо права, закону, справедливості та свободи.

Ключові слова: правосвідомість, суспільна правосвідомість, професійна правосвідомість інтерсуб'єктивізм, символи, знаки.

Постановка проблеми. У сучасному науковому світі значно посилилась дослідницька зацікавленість комунікативною взаємодією як підґрунтям різноманітних суспільних процесів. Це пов'язано з тим, що якість, кількість та інтенсивність міжсуб'єктної комунікації наприкінці ХХ – початку ХХІ століття набули нових форм, швидкостей та технологічної оснащеності. В цьому контексті доречним є дослідження суспільної правосвідомості як результату комунікативно-знакової взаємодії багатьох суб'єктів правовідносин. Таке розуміння правосвідомості базується на інтерсуб'єктивістській парадигмі і дозволяє подолати протиставлення суб'єкта та об'єкта правовідносин, характерне, відповідно, для суб'єктивізму й об'єктивізму.

Аналіз наукових джерел і публікацій. Науковим підґрунтям для вивчення означеної вище проблеми є праці таких вчених, як Р.Барт, Ж.Бодрийяр, Л.Карпенко, М.Кастельс, Т.Мартинюк, Д.Реут, В.Речицький.

Визначаючись термінологічно, необхідно зазначити, що у науковій літературі дещо розрізняються за своїм значенням поняття “комунікація” та “спілкування”. Так, у “Філософському енциклопедичному словнику” поняття “спілкування” тлумачиться як процес взаємозв'язку та взаємодії суспільств, суб'єктів (класів, груп, осіб), в якому відбувається обмін діяльністю, інформацією, досвідом, здібностями, вміннями та навичками, а також результатами діяльності [1, с.447]. В свою чергу у цьому ж самому виданні “комунікація” трактується як спілкування, обмін думками, ідеями, даними та передача того або іншого змісту від однієї свідомості (колективної або індивідуальної) до іншої за допомогою знаків, зафіксованих на матеріальних носіях [1, с.269]. Таким чином, виходячи з цих визначень можна зробити попередній висновок, що комунікативні акти є основою суспільної правосвідомості як джерела

постійної інформації про правові ситуації та особливості реалізації права у соціальному просторі.

У “Новітньому філософському словнику” за редакцією А.Грицанова поняття “спілкування” відсутнє, а комунікація визначається як смисловий та ідеально-змістовний аспект соціальної взаємодії [2, с.497-498]. Проблема комунікації ґрунтовно розглядається в екзистенціалізмі К.Ясперса та сучасному французькому персоналізмі. У загальному вигляді комунікація в цих теоріях інтерпретується як свідомо встановлений взаємозв’язок, протилежний договору (контакт замість контракту) [3, с.79]. Саме у міжсуб’єктних взаємодіях відбувається апробація права, воно з формально проголошених правил стає частиною суспільного життя, суспільної правосвідомості. Особливості такої комунікації залежать від багатьох факторів: кількості та якості учасників комунікації, їхнього правового досвіду, рівня освіти, мови комунікації, впевненості у своїй правоті, бажання йти до логічного завершення комунікативного акту. На думку російського дослідника Д.Реута, міжсуб’єктна комунікація здатна творити власну (соціальну) реальність, наприклад, сформувати колективний корпоративний суб’єкт, який почне комуніціювати з іншими наявними суб’єктами соціального середовища. Якщо у майбутньому обсяг внутрішньокорпоративної комунікації впаде нижче критичного рівня, корпорація припинить своє існування [4, с.148]. Отже, якщо суб’єкти соціального простору не застосовують право, не вбачають в ньому ефективний засіб вирішення конфліктів, їхня правосвідомість, образно кажучи, “розпадається”, деформується, оскільки зникають, як не потрібні, значеннєві сутності та символи, на яких базується комунікативна природа суспільної правосвідомості. В такому випадку право продовжує існувати як символічно-знакова система, зрозуміла лише певному колу осіб, наприклад, юристам, науковцям, держслужбовцям. У свою чергу, пересічні громадяни більшою мірою починають орієнтуватися на традиційні, вкорінені століттями звичаї задля реалізації своїх намірів у життєвому просторі.

Вочевидь, що у сучасному світі особливу роль у створенні комунікативно-символічних мереж та кодів суспільної правосвідомості відіграють різноманітні засоби масової комунікації. Всі прояви культури – від гірших до кращих, від найелітніших до найпопулярніших – поєднуються в цьому цифровому всесвіті, що пов’язує в гігантському історичному супертексті минулі, дійсні й майбутні прояви комунікативної думки. Діючи у такий спосіб, вони будують нове символічне середовище. Вони роблять віртуальність нашою реальністю. Як слушно зазначали свого часу Жан Бодрійяр і Ролан Барт, всі форми комунікації засновані на виробництві й споживанні знаків [5; 6]. Таким чином, не існує поділу між реальністю й символічним відображенням. У всіх суспільствах людство існувало в символічному середовищі й діяло через нього. Тому історично специфічним у новій комунікаційній системі,

організованій навколо електронної інтеграції всіх видів комунікації (від типографського до мультисенсорного), є не формування віртуальної реальності, а будівництво реальної віртуальності. Прокоментуємо цю думку через протиставлення понять “віртуальний” та “реальний”. Віртуальний означає можливий, такий, що може або повинен виявитися за певних умов [7, с.318]. Відповідно, реальний – це фактично існуючий. Таким чином, реальність, так, як вона переживається, завжди була віртуальною – вона фіксувалася через символи, які завжди наділяють практику деяким значенням, що відхиляється від їхнього суворого семантичного визначення. На нашу думку, в цьому контексті слід провести певну аналогію з правом, яке може діяти – бути реальним, а може залишатися тільки на папері, тобто нереалізованим, лише можливим для соціальної практики.

Отже, в свою чергу правова реальність представлена символами та знаками, що опосередковують правосвідомість. Саме ця здатність всіх форм мови кодувати двозначність й відкривати розмаїтість інтерпретацій і відрізняє культурні вираження від формального / логічного / математичного світосприйняття. Складність і навіть суперечливість повідомлень, що продукуються суспільною правосвідомістю, проявляє себе саме через цю багатозначність дискурсивних практик. Увесь діапазон культурних варіацій щодо змісту символів дозволяє взаємодіяти суб'єктам соціального простору між собою у множинності вимірів як імпліцитних, так і експліцитних. Так, коли критики електронних ЗМІ стверджують, що нове символічне середовище не відбиває реальність, вони підсвідомо посилаються на примітивне до абсурду поняття “некодованого” реального досвіду, що ніколи не існував. Усі реальності передаються через символи. І в людській інтерактивній комунікації, незалежно від засобів, всі символи трохи зміщені щодо призначеного їм символічного значення. У деякому сенсі вся реальність сприймається віртуально.

Фактично будь-які соціальні відносини, в тому числі й правові, опосередковані, “занурені” у комунікаційну систему, що має національний та глобальний рівні. Саме через цю систему ретранслюються символи правосвідомості від одних суб'єктів до інших, що забезпечує, до певної міри, схоже сприйняття права серед учасників інтерсуб'єктивної взаємодії. З точки зору відомого дослідника М.Кастельса, комунікаційна система – це система, в якій сама реальність (тобто матеріальне/символічне існування людей) повністю схоплена, повністю занурена у віртуальні образи, у вигаданий світ, світ, у якому зовнішні відображення перебувають не просто на екрані [8, с.350].

Таким чином, поява нових засобів комунікації відкрила безкраї обрії щодо створення і поширення символів та знаків у правовій (та неправовій) сферах. Вочевидь символічна складова була і є внутрішнім наповненням комунікаційних каналів. На нашу думку, символічна

реальність і комунікаційна система являють собою на нинішньому етапі розвитку людства єдину систему, що опосередковує, спрямовує і репрезентує будь-які види діяльності у соціальному просторі. Як зазначає український дослідник В.Речицький, символічна реальність являє собою простір людської свідомості й уяви, в якому всі предмети й явища навколишньої дійсності виступають як образи, знаки і символи, за допомогою яких ми організуємо свою активність і за допомогою яких здійснюється наша взаємодія з іншими людьми й навколишнім природним середовищем [9, с.71]. За такою логікою право також “мислиться” суспільством у вигляді уявлень про справедливість, свободу, рівність, толерантність і “перевіряється” через конкретні події індивідуального й суспільного значення.

Разом із тим, символи й значення суспільної правосвідомості “створюються” як своєрідна квінтесенція народної думки про право (буденний рівень правосвідомості) та професійної діяльності законодавців, юристів, інтелігенції (професійно-теоретичний рівень правосвідомості). Зазначимо, що зміст правосвідомості визначається умовами формування мислення про соціальну реальність як правову, а також сприйняттям феномена права в суспільстві як такого. На цей процес значною мірою впливають правові ідеї, які включають усвідомлення права, відчуття права, правовий ідеал і правову реальність. Суттєвий вплив на зміст правосвідомості спричиняє система правових понять, вироблена даним суспільством. До них можна віднести поняття, які характеризують структурні властивості права (право, обов’язок, правова норма, правова вимога, правовий статус тощо), функціональні властивості права (застосування права, тлумачення права, правова оцінка, правове регулювання, правотворчість, правове виховання тощо), а також поняття, що відбивають ціннісні властивості права (свобода, справедливість, рівність, суспільне благо, законність, відповідальність) [10, с.29].

Правосвідомість як специфічна форма свідомості має свої характерні ознаки. Насамперед вона характеризується створенням законодавчої бази як підґрунтя для існування й організації держави. Крім того, правосвідомість суттєво залежить від типу мислення, що відбиває систему правових знань і понять, які регулюють суспільні відносини. З нашої точки зору, важливою передумовою поширення правової інформації (яка представлена певними символами й знаками) є наявність відкритої, постійної у часі комунікації між владою й суспільством. Оскільки саме тоді, коли народ підтримує і розуміє владу, а дискурсивно-символічні меседжі сприймаються пересічним громадянином як раціональні, виникає поле демократичної правової комунікації. Отже, комунікативно-дискурсивні практики такого роду є основою для втілення демократичних цінностей у суспільну правосвідомість. При цьому еліта суспільства повинна бути прикладом щодо реалізації проголошених

правових цінностей, інакше у суспільстві створюється “паралельний світ” символів, не пов’язаних з правом, а проголошені правові норми мають віртуальний характер.

Символічний світ права не може повно відбивати суспільні відносини, якщо він не взаємодіє зі світом моралі. Якщо звернутися до історії філософсько-правової думки, то можна констатувати, що проблематика взаємозумовленості моралі та права цікавила багатьох видатних мислителів, починаючи від І. Канта, закінчуючи роздумами П.Юркевича, Л.Фуллера, Р.Дворкіна. Зокрема, Л.Фуллер зазначав, що право містить внутрішнє моральне ядро, яке деталізується у таких принципах:

- загальність;
- відкритість (доступність законів для тих, кого вони стосуються);
- передбачуваність юридичної дії;
- ясність: зрозумілість закону;
- відсутність суперечностей;
- постійність у часі (відсутність частих змін);
- відповідність між офіційними діями і проголошеним правилом [11, с.129].

Таким чином, світ права та світ моралі є взаємопов’язаними регулятивними системами, які не можуть існувати одна без одної. Символи моралі та права становлять змістовне наповнення правопорядку, “фіксуючи” у просторі й часі наявний рівень морально-правової свідомості.

На нашу думку, визначальний вплив на розвиток ціннісного комунікативно-символічного середовища у правовій державі має професійна правосвідомість, насамперед правосвідомість юристів і представників правоохоронних органів. Її зміст становлять не тільки професійні знання в галузі права, а й здатність його застосувати. Для професійної правосвідомості характерна спеціалізація залежно від галузі права (кримінальне, цивільне, господарське, конституційне тощо) і виду юридичної діяльності (суддівська та адвокатська практика, прокурорська та правоохоронна діяльність тощо). Як правило, професійна правосвідомість є груповою і має корпоративний характер, що може спричиняти як позитивні, так і негативні наслідки.

Формування професійної правосвідомості відбувається насамперед в процесі спеціальної підготовки (наприклад, під час навчання в юридичному закладі) та здійснення юридичної діяльності. На особливу увагу заслуговує професійна правосвідомість суддів, співробітників органів внутрішніх справ, СБУ, прокуратури, урядовців та інших груп, діяльність яких, в свою чергу, впливає як на формування правосвідомості населення в цілому, так і на формування правосвідомості окремих осіб.

Розглядаючи професійну правосвідомість, необхідно зазначити, що її символи та значення виникають під час здійснення правотворчої

діяльності, в процесі правозастосування, а також у правоохоронній діяльності. Саме означені вище носії професійної правосвідомості здатні своїм ставленням до закону та права впливати на формування того або іншого типу суспільної правосвідомості.

Висновки. Отже, різноманітні комунікативно-символічні матриці є значеннєвою основою суспільної правосвідомості й відбиваються у соціальному просторі та часі, визначаючи поведінку окремих індивідів й соціальних груп. Як відомо, простір є вираженням суспільства. Оскільки наше суспільство зазнало структурних трансформацій, можна стверджувати, що відбулися суттєві зміни у знаково-символічному полі суспільної правосвідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Философский энциклопедический словарь / [редкол.: Л.Ф.Ильичев и др]. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
2. Новейший философский словарь / [гл. ред. и сост. А.А.Грицанов]. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск: Интерпрессервис: Кн. дом, 2001. – 1280 с. – (Мир энциклопедий).
3. Карпенко Л.А. Категориальный анализ понятий общение и коммуникация / Л.А.Карпенко // Мир психологии. – 2006. – №4. – С.77-85.
4. Реут Д.В. Коммуникация в пространствах активности современного человека / Д.В.Реут // Мир психологии. – 2006. – №4. – С.146-154.
5. Бодрийяр Жан. Пароли. От фрагмента к фрагменту / Бодрийяр Жан; [пер. с франц. Н.Суслова]. – Екатеринбург: У-Фактория, 2006. – 200 с.
6. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: / Барт Р.; [пер. с фр., сост., общ. ред. и вступ. ст. Г.К.Косикова]. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
7. Сучасний словник із суспільних наук / [за ред. О.Г.Данильяна, М.І.Панова]. – Х.: Прапор, 2006. – 432 с.
8. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс; [пер. с англ., под науч. ред. О.И.Шкаратана]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
9. Речицький В.В. Символічна реальність і право / Речицький В.В. – Львів: Внтл-класика, 2007. – 732 с.
10. Мартинюк Т. Розвиток поняття правосвідомості в період трансформації українського суспільства / Т.Мартинюк // Право України. – 2007. – №2. – С.26-31.
11. Філософія права: Навч. посіб. / [О.Г.Данильян, Л.Д.Байрачна, С.І. Максимов та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 272 с.

КОМУНИКАТИВНО-СИМВОЛИЧЕСКАЯ ПРИРОДА ОБЩЕСТВЕННОГО ПРАВОСОЗНАНИЯ

Калиновский Ю.Ю., Жданенко С.Б.

В статье рассматривается сущность общественного правосознания как системы взаимодействия знаков и символов. Утверждается, что символы и значения общественного правосознания ретранслируются в обществе, прежде всего, через средства массовой коммуникации. Подчеркивается особенная роль носителей профессионального правосознания во время формирования общественных установок касемо права, закона, справедливости и свободы.

Ключевые слова: правосознание, общественное правосознание, профессиональное правосознание, интерсубъективизм, символы, знаки.

COMMUNICATIVE SYMBOLIC NATURE OF PUBLIC LEGAL CONSCIENCE

Kalinovski J. J., Zhdanenko S. B.

In the article the essence of public legal conscience as interaction systems of signs and symbols is considered. It is asserted that the symbols and the values of public legal conscience are relayed in the society, first of all, through the mass media means. The special role of professional legal conscience carriers is emphasized during the formation of public settings concerning law, justice and freedom.

Keywords: legal conscience, public legal conscience, professional legal conscience, intersubjectivism, symbols and signs.

УДК 340.12:349.6

Т.І.Бургарт

СУТНІСТЬ ТА ОБ'ЄКТИВНА НЕОБХІДНІСТЬ ЕКОСОФІЇ ПРАВА

У статті вперше у філософській літературі обґрунтовується проблема сутності та об'єктивної необхідності екософії права як галузі знання, що розуміється як пост(мета)некласична парадигма філософії угармонювання стосунків між людьми у соціумі та з Природою через екологізацію правосвідомості.

Ключові слова: екософія, право, свідомість, гармонізація, екологізація, інтерсуб'єктивізм, пост(мета)некласичність.

Актуальність та стан наукової розробки теми. Вступ України на шлях розбудови правової держави відтоді, як була ухвалена її Конституція 1996 р. [1], визначив початок нового етапу теоретичного обмірковування проблем, що здавалися вже вирішеними на теренах скандинавського досвіду творення такого типу державності. Зараз важливо зрозуміти, що це пов'язано не тільки з посиленням уваги до обґрунтування механізмів удосконалення правотворчості, формування належного рівня правосвідомості громадян, їхнього правового виховання, тобто з так званою практичною складовою наслідків філософського осмислення феномена права. Вирішення цих питань, на нашу думку, вимагає також і нового погляду, а також застосування нового підходу до визначення фундаментальних засад і сучасного правознавства, і філософської рефлексії права, зокрема. Тому не дивно, що останніми роками з'явилися публікації, в яких висувається нова парадигма філософсько-правового мислення – екософія права [2], що, власне, претендує на таку ідентифікацію, як форма пост(мета)некласичної